

Samo Pahor
RIT(T)ERSHUEBE

Urbar za Prem iz leta 1498¹ pozna posebno, drugod neznano institucijo, ki jo označuje z izrazom *Rit(t)ershuebe*. Javnosti je to institucijo prvi odkril J. Kelemina, ki pa je stvar le mimogrede omenil v prilogah k svojim Staroslovenskim pravdam. V nadvse skopem komentarju pravi, da »posle, ki jih imajo vršiti kmečki vitezi, opravljajo drugod kosezi«. ² Obširneje obravnava viteške kmetije izdajatelj urbarja M. Kos, ki povzema osnovno misel Kelemine in zato trdi, da gre pri teh kmetijah »za posestva, ki so bila od starine last kosezov«. ³ To razlago je brez pridržkov sprejel tudi B. Grafenauer. ⁴

Značilnosti viteških kmetij so, da njihovi imetniki plačujejo sorazmerno nizke dajatve in so največkrat prosti tlake, zato pa so dolžni nositi v deželi na Krasu pisma, zadevajoča deželnega gospoda, kamor jih pošlje oskrbnik, a najdalje do Ljubljane, ter iti, ko se naj kdo sodi, po krvnega sodnika in rablja ter peljati jetnike v grad. ⁵

Vse te značilnosti pa še niso zadosten razlog za enačenje viteških kmetij s koseščinami. Primerjalno gradivo iz pisarne starega deželnega gospoda oglejskega patriarha namreč kaže, ⁶ da je bila institucija razširjena po vsej njegovi državi in zlasti tam, kjer ne more biti govora o kosezih.

Tako imamo zelo blizu, a več kot dvesto let prej Majnharda, sina Vozmana de Chrenri iz Loža, kateremu je patriarh podelil leta 1296 »de jure suo feudi ministerii, quod pater ejus et predecessores sui iuste et rite habuerunt ab ecclesia Aquilejensi« eno kmetijo v bližini Loža ter eno selišče v trgu Ložu, za kar je bil dolžen služiti »cum suo equo

¹ Urbar register gen Premb gehörmndt so vonn Rö. Kay. Mt. etc. reformieren vnnnd rätten berittenn vnn verschrilben worden anno etc. 98°. v Državnem arhivu Slovenije v Ljubljani, Vicedomski akti, I/58, objavil Milko Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Zvezek tretji, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del, Ljubljana 1954, str. 240—250.

² Jakob Kelemina, Staroslovenske pravde, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 16 (1933), str. 52.

³ Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del, str. 93.

⁴ Bogo Grafenauer, Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev, Zgodovinski časopis, 16 (1962), str. 191.

⁵ Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del, str. 93 in 92.

⁶ Thesaurus ecclesiae Aquilejensis, opus saeculi XIV, Utini 1847, ed. Joseph Bianchi, odslej kratka TEA.

proprio ad portandum litteras domini patriarche in expensis propriis; dvakrat na leto pa je moral nesti patriarhova pisma na patriarhove stroške in tedaj mu je dal konja ter plačal stroške gastald v Ložu.⁷

Le štiri leta pozneje je Malaz z Rakeka pri Cerknici izjavil, da ima od oglejske cerkve »jure recti feudi ministerii ad portandum litteras domini patriarche« dve kmetiji na Rakeku.⁸

Toda ta institucija je bila znana po vsej patriarhovi državi. V neznanem letu je Manigoldo v Vidmu zamenjal svoja polja za polja »ministerii litterarum«,⁹ prav tako v neznanem letu je bila podeljena ena kmetija »ad portandum litteras« v Cánevi,¹⁰ leta 1297 so bile podeljene v S. Daniele tri osmine kmetije, ki je bila »de feudo ministerii portandi litteras«¹¹ in je bila že prejšnje leto podeljena isti osebi.¹² Iz leta 1280 imamo celo vest o prodaji celotnega zemljišča, ki pripada selskemu služnostnemu fevdu, v Darnazaccu pri Čedadu.¹³ Leta 1299 imamo investicijo »de terra feudi ministerii portandi litteras« v Buji južno od Humina.¹⁴ Iz neznanega leta je investitura »de quibusdam tenutis jure feudi ministerii portandi litteras« v Ahtnu.¹⁵ Leta 1320 je bila podeljena kmetija »jure feudi ministerii portandi litteras« v vasi Corona v gastaldiji Aviano.¹⁶

Podobna tem fevdom sta dva, pri katerih ni omenjena nošnja pisem, a je vendar očitno, da sta bila vezana na podobne uslužnosti. Krojač Trivisius de Insula iz Trevisa je imel leta 1275 v kraju S. Polo »ad feudum de ambaxatis« kos zemljišča, ki je meril približno tričetrť orala.¹⁷ Ta zemlja je mejila na zemljišče Henrika de Polgallo iz kraja S. Polo, ki je imel tri kose zemlje in desetino od polovice kmetije kot »feudum de ambaxata«.¹⁸

Če so dosedaj naštetí fevdi podobni kmetijam samo po poštni službi s konjem ali brez njega, ne manjkajo niti taki, ki so vezani ne le na selske posle, temveč tudi na sodne (ali boljše policijske).

Tako je Pasculus de Aquilegia izjavil, leta 1275, da ima poleg drugega v Oglelju kajžo, ki ji pripada njiva v kraju Ronchi pri Ogleju, za kar je dolžen stražiti gozdove Walde strette, nositi patriarhova pisma gastaldijama v Ajellu in Fiumicellu »et etiam conducere cum sociis suis captivatos usque ad Agellum«.¹⁹ Leta 1300 pa je izjavil Ugerius, notar v Cánevi pri Sacilu, da ima od oglejske cerkve v fevd poldrugo kmetijo v Cánevi, s pripadajočimi zemljišči, travniki in njivami, »quod quidem

⁷ TEA, str. 163, št. 320.

⁸ TEA, str. 141, št. 266.

⁹ TEA, str. 11, št. 9.

¹⁰ TEA, str. 23, št. 18.

¹¹ TEA, str. 38, št. 39.

¹² TEA, str. 161, št. 317.

¹³ TEA, str. 211, št. 471; ponovna investitura leta 1300, str. 260, št. 723.

¹⁴ TEA, str. 257, št. 698.

¹⁵ TEA, str. 301, št. 964.

¹⁶ TEA, str. 342, št. 1174.

¹⁷ TEA, str. 32, št. 29.

¹⁸ TEA, str. 29, št. 27.

¹⁹ TEA, str. 43, št. 49.

est feudum ministerii portandi litteras domni patriarche et custodiendi latrones.²⁰

Če nekoliko analiziramo navedne primere, vidimo, da segajo od leta 1275 do leta 1320 in obsegajo od največ dveh kmetij ali kmetije in selišča do same kajže in njive. Po obsegu so torej ti fevdi zelo skromni že okoli dvesto let pred pojavom viteških kmetij. Zato ni čudno, če so ostali med ministerialnimi fevdi na najnižji stopnji, ki jo oglejski viri označujejo z *feudum ministerii* in je obsegala tudi peke,²¹ zidarje,²² gozdarje²³ ter celo pometača.²⁴ Namen teh fevdov je zagotovitev vrste uslug. Stalno opravljanje uslug naj bi zagotovili dednost po moški in ženski strani in pa prepoved odtujitve.²⁵ Toda prav dednost je razdrobila fevd. V Fagagni že leta 1275 investiranec ne opravlja službe sam, temveč skupno s svojimi družabniki v fevdu.²⁶ Leta 1377 pa služi v Vidmu imetnik podobnega fevda z osmino kmetije »pro medio pede equi«²⁷ Čeprav je bila odtujitev prepovedana, imamo že leta 1280 prodajo selskega služnostnega fevda.²⁸ Na Notranjskem imamo že poldrugo in polovične viteške kmetije,²⁹ ki, potem ko so sorazmerno dolgo ostale v rokah starih ministerialnih rodbin, prehajajo prav v času nastanka urbarja v druge roke.³⁰

O času nastanka viteških kmetij lahko le ugibamo. Značaj fevdov vsekakor kaže globoko v obdobje naturalnega gospodarstva. Po njihovi razporeditvi okoli Knežaka bi lahko sklepali, da so nastale v času, ko je bila Istra še grofija. Očitno pa je, da so nastale nekako ob stari cesti, ki je vodila po dolini Reke, čez Pivko in Bloke, v Ljubljansko kotlino in torej prej kot je postala pomembna pot mimo Postojne.

Iz vsega povedanega izhaja, da so viteške kmetije v bistvu povsem enake navedenim oglejskim fevdom. Zato moremo trditi, da so to navadni služnostni fevdi, čeprav ni mogoče izključiti možnosti, da so njihovi imetniki kosezi, ki so stopili med ministeriale, da bi zaustavili svoj nadaljnji družbeni propad.³⁰

²⁰ TEA, str. 46, št. 52.

²¹ TEA, str. 117, št. 213; str. 273, št. 782; str. 279, št. 811; str. 350, št. 1208; str. 365, št. 1269; str. 384, št. 1334.

²² TEA, str. 44, št. 48; str. 71, št. 107; str. 199, št. 429.

²³ TEA, str. 92, št. 153; str. 92, št. 154; str. 145, št. 275; str. 175, št. 362.

²⁴ TEA, str. 44, št. 48.

²⁵ TEA, str. 54, št. 68; str. 55, št. 73; str. 56, št. 74. Tu gre za nekoliko drugačen konjeniški fevd, vendar nosijo tudi ti konjeniki naziv *nuncius*.

²⁶ TEA, str. 55, št. 75: »pro quo feudo tenetur cum societate sua...«; str. 56, št. 74: »una cum sociis illius feudis«; str. 57, št. 75: »una cum sociis illius feudis«. Podolmo zgoraj pri Pasculu iz Ogleja.

²⁷ TEA, str. 384, št. 1331.

²⁸ Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del, str. 244 in 245.

²⁹ Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del, str. 245: prej Mackho nitter, zdaj Thomas Stabogna; str. 245: prej Krisman ritter, zdaj Wenicz Sebecz.

³⁰ Obširneje obravnava ta prehod Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana 1964, str. 106, 114, 123.

Résumé

Nell'urbario di Prem per l'anno 1498 sono registrati undici mansi che per le prestazioni particolari e per il nome hanno attirato l'attenzione degli studiosi. J. Kelemina ha constatato che le loro prestazioni corrispondono a quelle dei kosezi (una classe della società medioevale slovena di origini molto discusse). M. Kos, l'editore dell'urbario, fa un passo avanti e dichiara questi mansi antichi beni dei kosezi. Infine B. Grafenauer accetta, in una rassegna di scritti sull'argomento, l'interpretazione del Kos.

Nel presente studio si pone invece in rilievo il fatto, che le prestazioni particolari (portare le lettere che riguardano il principe, andare a prendere il giudice ed il carnefice quando si prepara un processo, condurre gli arrestati nel castello) sono sostanzialmente identiche a quelle dovute da alcuni dei ministeriali dell'antico principe, il patriarca di Aquileia, investiti di *feudum ministerii*.

Da qui la conclusione, che i possessori di questi »mansì cavallereschi« non sono altro che dei ministeriali, anche se non possiamo escludere, che si tratti di kosezi passati tra i ministeriali per arrestare il proprio decadimento sociale.